

דור ראשון של סטודנטים פלסטינים ירושלמים בהשכלה הגבוהה
בישראל: מניעים והשלכות להשתלבותם בתוכנית להוראת השפה
העברית באוניברסיטה העברית
אסמהאן מסרי-חרזאללה¹ ואדר כהן²

**The First Cohort of Palestinian-Jerusalemite Students in Israeli
Higher Education: Determinants and Consequences for Their
Inclusion in the Hebrew Language Pedagogy Program at the
Hebrew University of Jerusalem**

Asmahan Masri Hirzallah & Adar Cohen

Abstract

The objective of this qualitative study is to elucidate the underlying factors motivating Palestinian-Jerusalemite students to enrol in the Hebrew University of Jerusalem, especially in the specialized program “Hebrew for Arabic Speakers”. This enrolment goes against the historical resistance to the incorporation of the Hebrew language within Jerusalem-based Palestinian educational frameworks. Accordingly, this study aims to comprehend the incentives behind this enrolment and the role that this new generation of Palestinian-Jerusalemite scholars plays in the Israeli academic landscape. More specifically, it investigates the scholastic experiences of these Palestinian-Jerusalemite scholars at the Hebrew University and examines their strategies for negotiating various academic and political challenges. Data was collected from 16 semi-structured interviews and 25 open-ended questionnaires completed by the students enrolled in the aforementioned program. The findings reveal that the program has emerged as a preferable avenue for these students, serving as a mechanism for both personal and professional empowerment within the Palestinian community in Jerusalem. Since the act of

---

¹ אקדמית אלקאסמי והאוניברסיטה העברית בירושלים.

² האוניברסיטה העברית בירושלים.

studying in a geopolitically divided city equates to a form of *temporal migration* for the attainment of higher education, the study shows how the Israeli academic milieu allows these minority students to reconfigure their personal and professional identities by helping to create *hybrid identity* characterized by cultural adaptability, further facilitating the students' ability to traverse disparate cultural milieus for educational purposes while simultaneously preserving their unique cultural identity. Hence, this study complements the existing literature on the integration of minority populations in higher education settings.

Keywords: *Palestinian-Jerusalemite Students; Hybrid Identity; Cultural Adaptability; Hebrew Language Pedagogy; Israeli Academic Context.*

מטרת מחקר איכותני זה הייתה לזהות את גורמי המשיכה שעומדים מאחורי פניית סטודנטים פלסטינים ירושלמים ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, ובאופן ספציפי לבחור בתוכנית ההכשרה "לשון עברית לדוברי ערבית", וזאת על אף המורכבות הפוליטית וההתנגדות ארוכת השנים להוראת השפה העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים. ביקשנו להתודע למניעי בחירתם כ"דור ראשון" של פלסטינים ירושלמים באקדמיה הישראלית, לניסיונם ולחוויה הלימודית שלהם באוניברסיטה העברית, ולבדוק מה אפשר להם להתמודד עם הקשיים ועם האתגרים הפוליטיים והלימודיים. בחקר המקרה שלהלן נותחו 16 ראיונות חצי מובנים ו 25 שאלונים פתוחים של סטודנטים הלומדים בתוכנית ההכשרה. מהממצאים עלה כי הבחירה של הסטודנטים בתוכנית זו הפכה לאופציה מועדפת מאחר שהיא משמשת כלי להעצמה אישית ומקצועית. בנוסף, חלק מהסטודנטים ראו בהחלטתם לעבור הכשרה להוראת העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים הזדמנות לפעול כסוכני שינוי לקידום החברה הפלסטינית מבחינה כלכלית ואקדמית. יתר על כן, הלימודים במציאות של עיר מחולקת היא מעין "הגירה זמנית" לרכישת השכלה גבוהה. המרחב האקדמי הישראלי מזמן עבור סטודנטים אלו הזדמנות לעצב מחדש את זהותם האישית והמקצועית. נראה כי זהות 'היברידית' המאופיינת בגמישות תרבותית מאפשרת לסטודנטים פלסטינים לנדוד בין הקשרים תרבותיים שונים למטרות לימודיות, תוך כדי שמירה על זהותם הייחודית. המחקר תורם לספרות המקצועית העוסקת בשילוב מיעוטים בהשכלה גבוהה.

מילות מפתח: סטודנטים פלסטינים ירושלמים; זהות היברידית; גמישות תרבותית; מורים לעברית; אקדמיה ישראלית.

מבוא

הפלסטינים בירושלים הם קבוצה ייחודית באוכלוסייה הערבית בישראל. ירושלים, עיר במחלוקת, נשלטה בין 1948 ל 1967 על ידי שתי ישויות נפרדות, ירדן וישראל. ב 1967, לאחר מלחמת ששת הימים, חיברה ישראל את מזרח העיר ואת מערבה למרחב אורבני רציף אחד (Arar & Masry-Herzallah, 2019a). לתושביה הפלסטינים של ירושלים מעמד של תושבי קבע בישראל³: הם רשאים להשתתף בבחירות לעיריית ירושלים, אך לא להשתתף בבחירות לכנסת ואין להם דרכון ישראלי. לעומתם, הפלסטינים הישראלים הם במעמד של אזרחים ורשאים להשתתף בבחירות לכנסת⁴. בין שני חלקי העיר, המערבי היהודי והמזרחי הפלסטיני, היו פערים כלכליים, חברתיים, תרבותיים ופיזיים עמוקים, המתקיימים עד היום. גורמי הממשלה בישראל היו מעוניינים בתחילה שהתלמידים הפלסטינים יקבלו חינוך ככל ילד ישראלי אחר (רמון, 2021), אולם בשל התנגדות החברה הפלסטינית מחשש לאובדן הזהות הלאומית, נאלצו מקבלי ההחלטות בישראל לוותר על שאיפה זו ולאפשר לתלמידים הפלסטינים בירושלים ללמוד לפי תוכנית הלימודים הירדנית, שהוחלפה לאחר הסכמי אוסלו בתוכנית הלימודים הפלסטינית. כתוצאה מכך, רוב בוגרי מערכת החינוך בירושלים המזרחית פנו להמשך לימודיהם במוסדות להשכלה גבוהה בגדה המערבית או במוסדות אחרים בחו"ל. מוסדות ישראליים להשכלה גבוהה כמעט לא משכו אליהם סטודנטים פלסטינים ירושלמים ממגוון סיבות: 1. סיבות פוליטיות: חשש, ריחוק וניכור בשל הסכסוך הישראלי פלסטיני (Erdreich & Rapoport, 2006); 2. היעדר שליטה של הסטודנטים במיומנויות השפה העברית, שהיא אחד מתנאי הקבלה ללימודים וההצלחה בהם (Masry-Herzallah & Razin, 2014); 3. אי הכרה בתעודת הבגרות הפלסטינית (התוג'יהי - תעודת סיום בית הספר התיכון), וקשיים בהכרה בחלק מתעודות הסיום מבתי

³ ביולי 1967 התגוררו בירושלים 266,000 תושבים: 200,032 יהודים ו-65,968 ערבים. בסוף שנת 2021 התגוררו בירושלים 577,600 יהודים ו-358,800 ערבים (קורח וחושן, 2021).

⁴ נקטנו במושגים שימחישו באופן מובהק יותר את הפער הלאומי, התרבותי והלשוני בין הסטודנטים: לתיאור הסטודנטים הערבים אזרחי מדינת ישראל בחרנו במושג "פלסטינים ישראליים" (הוא מתייחס לקבוצה המכונה גם "ערביי ישראל", "המיעוט הערבי", "ערביי 48"). לעומת זאת, לתיאור הסטודנטים מירושלים המזרחית נקטנו "פלסטינים ירושלמים", שכן הממד הלוקלי בזהותם משמעותי ביותר עבורם ובמיוחד בהקשר של מחקר זה.

הספר הנוצריים⁵. שתי הסיבות האחרונות אילצו את הסטודנטים הפלסטינים ללמוד שנת מכינה קדם אקדמית שעלותה הייתה גבוהה ולסיימה בהצלחה כתנאי סף להשתלבות במוסדות ישראליים להשכלה גבוהה, עובדה שהגבירה את הרתיעה מהרשמה למוסדות אלו. מגמה זו נותרה ללא שינוי שנים רבות, ורק בודדים מבין בוגרי מערכת החינוך הפלסטינית הצליחו להשתלב בשורות האקדמיה הישראלית, במיוחד באוניברסיטה העברית בירושלים. בעשור האחרון חל מפנה, לאור שורה של החלטות ממשלה שמטרתן "חיזוק יכולת ההשתלבות של תושבי מזרח ירושלים בכלכלה ובחברה הישראלית" (החלטה 3790, מאי 2018), ובכלל זה עידוד החלת תוכנית הלימודים הישראלית במקום זו הפלסטינית והרחבת ההנגשה של ההשכלה הגבוהה במוסדות ישראלים לאוכלוסייה הפלסטינית בירושלים. שתי מטרות אלו היו שלובות זו בזו, ויחד איתן מטרה שלישית: תגבור לימודי השפה העברית. יישומן של החלטות אלו בדרך של יצירת תמריצים כלכליים וארגוניים ולא בכפייה, לצד מגמות שינוי שחלו בקרב הפלסטינים הירושלמים עצמם (רמון, 2021), החלו לתת את אותותיהם ולהשפיע על דפוסי ההשתלבות של אוכלוסייה זו באקדמיה הישראלית, ובמידה מתונה יותר גם על אימוץ תוכנית הלימודים והבגרות הישראלית (משרד ירושלים ומורשת, 2021). המניעים של גורמי הממשל הישראליים להחליט להניע את תהליכי השינוי נותרו בהרחבה, ובהם סיבות ביטחוניות, כלכליות, מדיניות וחינוכיות, אם כי מניעים אלו לא היו נקיים מדילמות ואי הסכמות (רמון, 2021).

לצד זאת, גם מניעיהם של הפלסטינים הירושלמים לבחור בתוכנית הלימודים הישראלית ובהשכלה גבוהה במוסדות ישראלים אינם נקיים מדילמות ודורשים הצדקה והסברים. מצד אחד, מאז הקמת גדר ההפרדה התפתחה בקרב הפלסטינים בירושלים תודעה של ניתוק מסוים מהחברה הפלסטינית בגדה המערבית והם החלו להתגבש כקהילה פוליטית נפרדת למחצה (חסון, 2017). חלקים נרחבים בחברה הפלסטינית בירושלים, ובעיקר בקרב הצעירים, הפכו להיות מודעים יותר לאפשרויות העומדות בפניהם, ומודעות זו גרמה להם לפעול לשינוי במציאות חייהם החומרית. מצב זה הוביל אותם "להפנות את מבטם מערבה", אל החברה הישראלית, ולגלות נכונות רבה יותר להשתלב בחברה הישראלית, בעיקר בהיבטים הכלכליים (רמון, 2021). מצד שני, המשמעויות הפוליטיות של מגמות אלו, כגון החשש מישראליות ומנורמליזציה של היחסים עם הרשויות הישראליות הנתפסות כחלק מהכיבוש, עוררו התנגדות עזה מצד גורמים פלסטיניים רבים בירושלים ומחוצה לה, שאף ראו בכך בגידה ושיתוף פעולה עם האויב. לכאורה מדובר בשתי עמדות סותרות, אך היו מי

⁵ בתי ספר פרטיים ומוכרים שאינם רשמיים בירושלים שבהם מלמדים לפי תוכניות לימודים זרות: אמריקאית, צרפתית ועוד.

שהציגו אותן כמייצגות מישורי חיים שונים במציאות המורכבת של הפלסטינים בירושלים (חסון, 2017). לפיכך, יש חשיבות בניתוח הדילמות של האוכלוסייה הפלסטינית בירושלים בנושאים פנייה להשכלה גבוהה במוסדות ישראליים, לימוד השפה העברית ואימוץ תוכנית הלימודים הישראלית.

מחקר זה בוחן סיטואציה שבה שלוש הדילמות הללו באות לידי ביטוי בכפיפה אחת. ניסינו לבדוק ולנתח את הפנייה של סטודנטים פלסטינים ירושלמים ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים, שהפכה למוקד משיכה ראשי עבורם בהיותה המוסד הנגיש ביותר הן מבחינת המיקום והן מבחינת יוקרה ומוניטין ברמה הבינלאומית.

השאלות המרכזיות במחקר איכותני זה נועדו לבדוק את מניעי בחירתם של הסטודנטים הפלסטינים ללמוד באוניברסיטה העברית בכלל, ובמסגרת תוכנית ההכשרה "לשון עברית לדוברי ערבית" בפרט, ולבחון כיצד התמודדו עם כל המורכבויות והאתגרים הפוליטיים והחברתיים שהוצגו לעיל ואשר היו אמורים לכאורה להניא אותם מכך.

עצם הבחירה באוניברסיטה העברית כמוסד ללימודים אינה מובנת מאליה, קל וחומר כשמדובר בתוכנית שנועדה להכשיר אותם להוראת עברית, שהוא תחום מורכב מבחינה פוליטית בשל ההתנגדות ארוכת השנים להוראת השפה העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים. לשם כך בחרנו לערוך ראיונות ולהעביר שאלון פתוח לקבוצה של סטודנטים וסטודנטיות אשר השתתפו בתוכנית בשנים 2018-2020. המחקר אפשר לנו להתוודע לעמדות הסטודנטים כלפי צעד 'אמיץ' זה מבחינתם, לאתגרים העומדים בפניהם ולדרכי התמודדותם עם אתגרים אלה.

יש לציין כי מחקרים רבים התחקו אחר תופעת השתלבותם של סטודנטים פלסטינים ישראלים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל; כמה מהם עסקו באוניברסיטה העברית (הנדין, 2011; מסרי-חרזאללה, 2008; מסרי-חרזאללה ואחרים, 2011; חלבי, 2017; עראר ואחרים, 2013), או בהשתלבות במסלולים להכשרת מורים בשפה העברית (אגבאריה ותותרי, 2016). ואולם, רק מחקרים מועטים בדקו עד כה את תופעת השתלבותם של סטודנטים פלסטינים ירושלמים באקדמיה הישראלית בכלל ובמסלולים להכשרת מורים בפרט (דיאב, 2015; מסרי-חרזאללה וכחן, בדפוס). לאור העובדה שהאוניברסיטה העברית היא המוסד האוניברסיטאי המושך אליו מספר הולך וגדל של פלסטינים ירושלמים, המאמר הנוכחי מצמצם פער זה בספרות המחקר. כמו כן, למאמר זה תרומה לספרות המחקר העוסקת בהשתלבות מיעוטים אתניים ולאומיים בהשכלה גבוהה, בדגש על מניעי בחירת שפת הרוב כתחום לימודים בערים מחולקות בצל קונפליקט פוליטי אלים.

סקירת ספרות: זהות בין-תרבותית-היברידית בצל קונפליקט פוליטי

חוקרים מצביעים על קשר בין זהות תרבותית ובין השתלבות סטודנטים מתרבויות שונות, במיוחד מיעוטים, במערכות החינוך (Carter, 2005; Gibson, 1988). חוקרי זהות מצביעים על האופי הדינמי של הזהות התרבותית בקרב סטודנטים המגיעים מקבוצות מיעוט ועל צורות רבות של דינמיקה בין זהות המקור של סטודנטים מקבוצת המיעוט ובין הזהות הדומיננטית של סטודנטים מקרב קבוצת הרוב. במקרים מסוימים הסטודנטים מאבדים את הקשר עם זהותם התרבותית המקורית (Valenzuela, 1999), ובמקרים אחרים הם מרגישים קרובים יותר לזהות התרבותית הדומיננטית של הקבוצה 'המארחת', אם כי תוך שמירת קשר מסוים למורשתם התרבותית (Gibson, 1988). לעיתים הם שומרים על זהותם התרבותית תוך כדי דחיית הזהות התרבותית המארחת הדומיננטית (Deyhle, 1995). זוסמן (Sussman, 2000) הוסיפה קטגוריה נוספת לדינמיקה של זהות תרבותית בהקשר של רוב דומיננטי ומיעוט משתלב, שאותה הגדירה כיגמישות תרבותית: זהות היברידית, המאפשרת שילוב בין ערכי תרבות המוצא לתרבות המארחת. הגדרה זו, המוצגת במחקרים רבים העוסקים באוכלוסיות מהגרים, מציבה בבסיסה תהליך של משא ומתן פנימי לשם הגדרה עצמית מחדשת (Adoni et al., 2006). גמישות תרבותית היא מערך של יכולות המאפשרות לפרט ללמוד, להבין, להתגמש ולהתאים את עצמו לסביבות המתאפיינות בנורמות ובערכים השונים מאלה המוכרים לו (Caligiuri & Tarique, 2012). השימוש במושג זה מאפשר להבין תפיסות המקלות על הפרט להתמודד עם אתגרים בסביבה תרבותית לא מוכרת. גמישות תרבותית מאפשרת לפרטים "לנדוד" בין הקשרים תרבותיים למטרות של לימודים, עבודה וחיים משותפים באופן מיטבי, שיהיה גמיש ומסתגל, אך לא יאלץ אותם לוותר על זהותם ועל מורשתם (Banks & Banks 2019; Smith et al., 2010). הגישה הרב תרבותית מבקשת להתמודד עם הקושי בחשיבה ובפעולה המבוססות על מבנים וזהויות הומוגניים (Kymlicka, 2017). הרב תרבותיות מציעה להתמודד עם מצב זה באמצעות 'חציית גבולות' תרבותיים, גזעיים, מעמדיים ואתניים. ההיברידיות, כביטוי מובהק לאותה 'חציית גבולות' מתמדת, מפרקת זהויות של קבע, וכך היא חושפת את הסובייקט אל 'האחר שבתוכו' (Banks & Banks, 2019) ומכוננת שיח של הוגנות (Fraser, 2009). בהקשרים של מחקר אודות המפגש בין מזרח ומערב ובין קבוצות דומיננטיות לקבוצות מוחלשות, המושג היברידיות נתפס ככלי לדה קונסטרוקציה של הבחנות חברתיות ברורות, המנסות לשמר אי שוויון (Yazdiha, 2010). מאידך, יש הרואים בהיברידיות פתח

לטשטוש של הבחנות זהותיות מוחלטות, ומכאן שיש בה סכנה למיעוט המשתלב בשל הפוטנציאל לערעור העצמי שטמון במצב זה (Ahmed, 1999).

לאור הסקירה לעיל, ניתן להעמיק את מטרות המחקר הנוכחי ולבחון גם עד כמה באה לידי ביטוי הזהות ההיברידית בתפיסותיהם של הסטודנטים הפלסטינים הירושלמים הלומדים באוניברסיטה העברית. סטודנטים אלו מצויים במצב מורכב: מחד גיסא הם משתייכים מבחינה תרבותית, לאומית ודתית לעולם הערבי, לחברה הפלסטינית ולקבוצות הזהות המוסלמית והנוצרית, ורובם גדלו בסביבה שכונתית הומוגנית ושמרנית שבה הייתה קבוצתם רוב מבחינה סוציולוגית. מאידך גיסא, כשהם באים במגע עם מדינת ישראל, עם מוסדותיה ועם האוכלוסייה היהודית, הם חלק מקבוצת מיעוט לאומית, לשונית ודתית, תושבי קבע המתגוררים בעיר מקוטבת ונמצאים ביחסים מורכבים עם מדינת ישראל (Arar & Masry-Herzallah, 2019b; Masry-Herzallah & Razin, 2014). קבוצה זו שומרת על תרבות נבדלת ועל ערכים מסורתיים, ובה בעת חווה תהליך מעבר מחברה מסורתית שמרנית לחברה בעלת סממנים מודרניים, המתבטאים בין השאר ברצונם של מקצת הצעירים הפלסטינים ירושלמים להתקבל למוסדות ישראליים להשכלה גבוהה, במיוחד בירושלים. ברקע נותרת כל העת גם שאלת ההשתלבות מהזווית הלאומית, כלומר, האם הלימודים באקדמיה הישראלית, ובמיוחד בתחום של הוראת השפה העברית, נתפסים בעיקר כהיפתחות לעולם המודרני והמערבי ואמצעי להתקדמות כלכלית, או שמא כהסכמה, מפורשת או מוצנעת, לתהליך של 'ישראליות' (Masry-Herzallah & Razin, 2014). במובן זה, השאלה היא האם ההיברידיות של הסטודנטים מתקיימת על הציר שבין זהות של קבוצת מיעוט שמרנית מסורתית ובין זהות של רוב הגמוני מודרני ליברלי, או האם היא נמצאת על ציר לאומי דתי שבין קבוצת מיעוט פלסטינית אל מול רוב הגמוני יהודי ציוני ומול מוסדות המדינה ותרבותה. לפיכך, המחקר הנוכחי מנסה לבדוק מהם השיקולים העשויים להשפיע על מניעי בחירת מוסד השכלה גבוהה ומקצוע הלימוד בקרב צעירים פלסטינים ירושלמים, במיוחד בשל ההקשר הסוציו פוליטי הייחודי שלהם, כפי שיורחב בהמשך.

השתלבות סטודנטים פלסטינים באקדמיה הישראלית: המקרה של השתלבות סטודנטים פלסטינים ירושלמים באוניברסיטה העברית

השתלבות סטודנטים פלסטינים ישראלים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל אינה קלה והיא מוצגת במחקרים רבים. עם הסיבות העיקריות לכך נמנים קשיי שפה בעברית ובאנגלית ומחסור במיומנויות אקדמיות. הסטודנטים הפלסטינים מגיעים לאוניברסיטאות ששפות ההוראה והקריאה בהן אינן שפת אימם, והם נדרשים להסתגל במהירות לאתגר

כפול, הן להבנת ההרצאות המתנהלות בעברית וסיכומן והן לקריאת המאמרים האקדמיים בעברית ובאנגלית והבנתם (חלבי, 2017; Masry-Herzallah, 2022). נוסף על כך, הם חווים פערים בידע והבדלים בין הדרישות האקדמיות ובין שיטות החינוך שחוו במערכת החינוך הערבית, שאינה מכינה את בוגריה בצורה מספקת ללימודים אקדמיים (מסרי-חרזאללה ואמזלג, 2020; Arar et al., 2013; Arar & Masry-Herzallah, 2014). מחקרים עדכניים מלמדים כי לרקע התרבותי יש השפעה על ההישגים הלימודיים של הסטודנטים הערבים באקדמיה. רוב הסטודנטים הערבים אשר מתחילים ללמוד במערכת האקדמית צעירים בגילם בהשוואה למוצע. הם נדרשים להסתגל לדרישות של סביבה לימודית וארגונית בעלת מערכת ערכים וציפיות מובהקות המתבססות על אינדיבידואליזם, על עבודה עצמאית ועל דפוסים מסוימים של פתרון בעיות (זיסברג, 2018; Masry-; Arar et al., 2013; Herzallah, 2022). ציפיות אלו מצויות במתח עם העובדה שהאוכלוסייה הערבית בישראל מתאפיינת ככלל באוריינטציה קולקטיביסטית (Masry-Herzallah & Da`as, 2020). נוסף על כך, לסטודנטים הפלסטינים יש אתגרים רבים הקשורים למעמדם כמיעוט ולקונפליקטים פוליטיים ואתניים הכרוכים בכך (חאג'י יחיא ועראר, 2017).

באוניברסיטה העברית לומדים סטודנטים דוברי ערבית זה עשורים מספר⁶, רובם בוגרי מערכת החינוך הערבית בישראל ובעלי תעודת בגרות ישראלית. לצידם התחילו ללמוד בשנים האחרונות גם סטודנטים פלסטינים ירושלמים, בוגרי מערכת החינוך בירושלים על זרמיה השונים, רובם המוחלט בעלי סטטוס של תושבי קבע, בעלי תעודת בגרות פלסטינית (תוג'יהי) או תעודות בגרות זרות אחרות, אמריקאית או צרפתית. תופעת השתלבותם במרחב האקדמי הישראלי התפתחה רק בעשור האחרון, ובמיוחד מאז שהתקבלו בנושא שורה של החלטות ממשלה (קורן ואברהמי, 2017)⁷. התקצוב הממשלתי שהתלווה ליישום ההחלטות הוביל לפתיחת מכינה קדם אקדמית ייעודית בשנת הלימודים 2015-2016 ללא עלות באוניברסיטה העברית ('צדארה'), שנועדה למשוך פלסטינים ירושלמים ללמוד באקדמיה הישראלית ככלי לצמצום פערים ולהשתלבות בשוק העבודה המקומי.

⁶ בשנת הלימודים תש"פ (2019-2020) כ-13% מקרב כלל הסטודנטים באוניברסיטה העברית היו דוברי ערבית, לעומת ממוצע של 12% בכלל המוסדות הישראלים להשכלה גבוהה בירושלים.

⁷ החלטת ממשלה 1775 "התוכנית להגברת הביטחון האישי ולפיתוח כלכלי-חברתי בירושלים לטובת כלל תושביה", התקבלה ביום 29.6.14; החלטת ממשלה 2684 "צמצום פערים חברתיים כלכליים במזרח ירושלים ופיתוח כלכלי", התקבלה ביום 28.5.17; החלטת ממשלה 3790 "צמצום פערים חברתיים כלכליים ופיתוח כלכלי במזרח ירושלים", התקבלה ביום 13.5.2018.

בעבר העידו תלמידים פלסטינים ירושלמים שהרשמה לאוניברסיטאות ולמכללות ישראליות היא סימן לשיתוף פעולה עם הכיבוש (Erdreich & Rapoport, 2006) ורק בודדים עשו זאת, ואולם בשנים שלאחר פתיחת המכינה התגבר מאוד קצב ההצטרפות של סטודנטים פלסטינים ירושלמים לשורות הלומדים באוניברסיטה, ונרשם גידול של 146% בין השנים 2017-2019. מספר הלומדים במכינה הייעודית לסטודנטים הפלסטינים ירושלמים הכפיל את עצמו פי יותר מ 6 תוך שנים ספורות (ראו לוח 1).

לוח 1 : מספר הלומדים במכינה הקדם אקדמית הייעודית לסטודנטים פלסטינים ירושלמים (יצדארה)⁸ וסטודנטים פלסטינים ירושלמים בכל התארים באוניברסיטה העברית

שנה	2017	2018	2019	2020
מספר הלומדים במכינה	70	150	220	460
מספר הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים בכל התארים ובכל החוגים (ללא המכינה)			508	720

בשנת 2018-2019 למדו באוניברסיטה העברית 508 סטודנטים פלסטינים ירושלמים בכל התארים (ללא המכינה). אלה היוו 55% מקרב הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים שלמדו באוניברסיטאות ישראליות באותה שנה, ו 17% מקרב הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים שלמדו בכלל המוסדות הישראליים להשכלה גבוהה (בכלל זה מכללות ומכללות להוראה). בשנת 2019-2020 צמח מספר זה ל 720 סטודנטים (נתוני האוניברסיטה העברית, 2021).

השדה שבו התבצע מחקר זה הוא תוכנית ללימוד הוראת השפה העברית, ועל כן נציג כעת את ההקשר הייחודי הזה, המתבר בין מצבה של מערכת החינוך הפלסטינית בירושלים, השסעים הפוליטיים שבהם תושביה נתונים, והשפעת שני אלו על צעירים הבוחרים להשתלב באקדמיה הישראלית.

הקשר המחקר : מגמות ואתגרים בהוראת העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים
מערכת החינוך הפלסטינית בירושלים התאפיינה במשך שנים רבות בלמידה בסגנון שמרני, ופעלה ברובה על פי תוכנית הלימודים הירדנית, לאחר מכן הפלסטינית או תוכניות לימודים בינלאומיות אחרות (Alayan, 2018). המאפיינים השמרניים של שיטות ההוראה היו נכונים גם לתלמידים בבתי הספר הציבוריים, שחלקם למדו ברמה אקדמית נמוכה, וגם לאלו

⁸ מקור : נתוני האוניברסיטה העברית, 2021.

שלמדו בבתי ספר פרטיים ברמה אקדמית גבוהה והגיעו להישגים גבוהים. מערכת זו עוברת בשנים האחרונות שינויים מרחיקי לכת, שבמרכזם הכנסה של כיתות ובתי ספר רבים יותר למסלול הבגרות הישראלית במקום זו הפלסטינית, וכן מעורבות הולכת וגדלה של עיריית ירושלים ושל משרד החינוך (רוזן, 2018 ; Arar & Masry-Herzallah, 2019a).

הוראת השפה העברית בבתי ספר פלסטינים בירושלים עוררה ויכוח גדול בחברה הפלסטינית כבר לאחר מלחמת 1967 (מסרי-חרזאללה וכהן, בדפוס ; Arar & Masry-Herzallah, 2019b), וויכוח זה נמשך עד היום. זמן קצר לאחר הסיפוח פרצה שביתה כללית ארוכה בבתי הספר הפלסטינים בירושלים במחאה על הכוונה להנהיג בהם את תוכנית הלימודים הישראלית, עד שלבסוף נסוגה הממשלה מכוונה זו. כתוצאה מכך הוזנחה לאורך השנים הוראת השפה העברית בבתי הספר הפלסטינים בירושלים, ובחלק מהם, במיוחד הפרטיים נוצרים, החליפו שפות זרות כמו אנגלית, צרפתית וגרמנית את השפה העברית.

לימודי העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים מתאפיינים במספר בעיות עיקריות. קצתן סוגיות פדגוגיות גרידא, כגון העדר קוריקולום מותאם לתוכנית הלימודים הפלסטינית הנהוגה ברוב בתי הספר וכגון מחסור במורים מוכשרים להוראת שפה זו (מבקר המדינה, 2019 ; Masry-Herzallah & Razin, 2014); וקצתן סוגיות חברתיות פוליטיות הקשורות למציאות בירושלים, כגון מעמד השפה העברית בתודעת הפלסטינים ועמדותיהם כלפיה, שהן שליליות בדרך כלל; הסכסוך הפלסטיני-ישראלי והשפעתו על לימוד השפה; וכן הפער בין האמור לעיל ובין חשיבות השפה העברית ככלי להשתלבות פלסטינים במוסדות להשכלה גבוהה ובשוק העבודה בישראל.

לטענת יאיר ועליאן (Yair & Alayan, 2009) נתפסה העברית כ'שפת האויב', ולכן היא נלמדה בכפייה. למרות ששליטה בשפה העברית יכולה הייתה לעזור לתלמידים בעתידם המקצועי והכלכלי, דחו הורים רבים שיקולים פרגמטיים אלו, ובחרו להעדיף על פניהם את השיקול הלאומי האידיאולוגי. נוסף על כך, היעדר מיומנויות השפה העברית בקרב מנהלים ומורים בבתי הספר הפלסטינים בירושלים השפיע לרעה על יכולתם לתקשר עם הממונים הישראלים, כמו עיריית ירושלים ומשרד החינוך (Arar & Masry-Herzallah, 2019a). בשל העדר ידע נרחב בעברית בקרב הפלסטינים הירושלמים מילאו את תפקידי ההוראה פלסטינים ישראלים שהגיעו לירושלים מיישובים ערביים שונים למטרות לימודים או עבודה, למרות שלא הוכשרו לכך כנדרש (Masry-Herzallah & Razin, 2014). המעמד הסוציו-אקונומי הגבוה של מורים אלה והניתוק שלהם מהאזור הביא חלק מהתלמידים לראות בהם 'מורים קולוניאליים' (Yair & Alayan, 2009).

סקרים ודוחות שונים נכתבו בשנים האחרונות בעניין השינויים בירושלים המזרחית, במיוחד לאחר החלטת הממשלה 3790 והמאמץ להרחבת יישום תוכנית הלימודים הישראלית. ממקורות אלה עולה כי הגדלה של היקף הוראת השפה העברית בבתי הספר נתפסה ככלי שנועד לאפשר לבוגרי מערכת החינוך להמשיך את לימודיהם במוסדות הישראליים להשכלה גבוהה ולהשתלב בשוק העבודה הירושלמי, מה שמחייב שליטה טובה בשפה העברית (נפתלי ושטרן, 2018; פרץ, 2016).

ואולם ההשתלבות הכלכלית עומדת במתח מתמיד עם הפן הלאומי והפוליטי. קורן ואברהמי (2017) הצביעו על הניגוד שבין הסימבוליות הלאומית והדתית העזה שיש לירושלים בקרב תושביה הפלסטינים ובין מגמת ההשתלבות המואצת של אותם תושבים בחברה הישראלית בירושלים ומחוצה לה, היוצקת לתוך מציאות חייהם סבך של סתירות: זהות לאומית פלסטינית ומאבק נגד כל גילוי של "נורמליזציה" עם ישראל לצד ביקוש אדיר ללימודי השפה העברית והעדפה גדלה והולכת של תעודת הבגרות הישראלית על פני זו הפלסטינית.

ניר (Nir, 2011) מתאר את בתי הספר הפלסטינים בירושלים כמי שנתונים למערכת חריפה של לחצים וסתירות היברידיות, כאלו הנובעים מלחצים פנימיים וחיצוניים גם יחד. דוגמה מובהקת לכך היא הכנסת תוכנית הלימודים הישראלית, הכוללת גם את לימודי השפה העברית לבגרות, אשר הוצגה על ידי משרד החינוך והעירייה לבתי ספר ולהורים כאפשרות הנתונה לבחירה. בתי ספר שהסכימו לקבל את תוכנית הלימודים הישראלית, לכל הכיתות או לחלקן, עשו זאת ללא התייעצות מוקדמת עם הצוות החינוכי או כחלק ממהלך מעמיק של שינוי פדגוגי, אלא כהיענות למה שנתפס כהנחיה שהגיעה אליהם 'מלמעלה' (Alayan, 2018). השיקולים שהנחו אותם היו קשורים להבטחת הטבות ותמיכה תקציבית אם יעשו כן, וסנקציות וקשיים הצפויים להם אם יסרבו. עליאן טוענת כי בתי הספר וההורים מודעים לשאיפות הפוליטיות שעומדות בבסיס המדיניות הזו, העדפת הנרטיב הציוני על פני זה הפלסטיני, אבל בשל מצבם הכלכלי החמור ומעמדם הסוציו אקונומי הנמוך מעדיפים הורים רבים את ההצלחה הפרטית של ילדיהם על פני המאבק הלאומי.

מגמות אלה של מעבר מתוכנית הלימודים הפלסטינית לישראלית ותגבור הוראת השפה העברית מחייבות הכשרת מורים לכך. לאור זאת, נפתח באוניברסיטה העברית בשנת הלימודים 2018-2019 מסלול להכשרה להוראת השפה העברית לדוברי ערבית (מסרי-חרזאללה וכחן, בדפוס). במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית למדו מאז ומתמיד בוגרי כל זרמי מערכת החינוך (יהודים וערבים, חילונים ודתיים) אלו לצד אלו, באותן קבוצות לימוד ובכל תחומי הדעת. שיעור הסטודנטים הערבים במחלקה עמד בשנים

האחרונות על 25-30% סטודנטים פלסטינים ישראלים, ולצידם התחילו ללמוד בשנים האחרונות גם סטודנטים פלסטינים ירושלמים. עבור סטודנטים אלו ההחלטה ללמוד באקדמיה הישראלית ובשפה העברית מסמנת שינוי מבחינה פוליטית ומבחינת התפיסות לגבי דרכי ההוראה ומעוררת שאלות לגבי מניעה.

תוכנית ההכשרה "לשון עברית לדוברי ערבית" חריגה בכך שלומדים בה רק סטודנטים פלסטינים, וזאת בשל טיבה הייחודי של הדיסציפלינה (עברית כשפה שנייה), והעובדה שהיעד הוגדר מלכתחילה להוראת העברית במערכת החינוך הערבית הכללית והפלסטינית בירושלים. רוב הסטודנטים הלומדים במסלול זה הם פלסטינים ירושלמים ומיעוטם פלסטינים ישראלים.

לוח 2: פרופיל הסטודנטים בתוכנית ההכשרה לשון עברית לדוברי ערבית בשנים 2018-2019, 2019-2020, 2019

שנת הלימודים	2018-2019	2019-2020
מספר הסטודנטים	16	16
סטודנטים פלסטינים מירושלים	13	13
סטודנטים פלסטינים ישראלים	3	3
בוגרי תואר ראשון באוניברסיטה העברית	11	11
מוסדות ישראלים	3	5
מוסדות להשכלה גבוהה פלסטינים	1	1
מוסדות להשכלה גבוהה בחו"ל	1	
מגדר	4 גברים 12 נשים	4 גברים 12 נשים
מועסקים בתחום ההוראה במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים	3	3

בשל מבנה הלימודים במחלקה, סטודנטים אלו לומדים את כל הקורסים הדיסציפלינריים בקבוצת המסלול שלהם (שבה, כאמור, רק דוברי ערבית) ואת שאר הקורסים לומדים בקבוצות מעורבות. ייחודיות נוספת של מסלול זה טמונה בכך שסוגיות של רב תרבותיות וזהות נקבעו כחלק מעקרונות ההכשרה המרכזיים בו.

מרבית ההתנסות המעשית בבתי ספר הפלסטינים בירושלים מתקיימת בקבוצת הלימוד הייחודית הנפרדת במקצוע "לשון עברית לדוברי ערבית". עוד חשוב לציין כי הקבוצה הייחודית הנפרדת היא במסלול הכשרה להוראת העברית, שבו כמעט כל הלימודים

מתקיימים בשפה העברית. לפיכך השפה, כסממן מובהק של זהות קולקטיבית ושל הבדלים תרבותיים, נמצאת בליבת הלימוד היום יומית במסלול הכשרה זה.

מתודולוגיה והליך המחקר

שיטת המחקר שבה נקטנו היא איכותנית פרשנית, המאפשרת לחשוף את התופעה בסביבתה הטבעית מתוך התמקדות במשמעות הניתנת לה על ידי החווים אותה (Creswell, 2014). הפרדיגמה האיכותנית מניחה כי הסיכוי להבין תופעה גדל ככל שקטן המרחק בין המהלך המחקרי להקשר שבו מתרחשת התופעה, וכי הבנה רחבה של הקשר בין מכלול רכיבי התופעה ושל ההקשר שבו הם נתונים חיוניים להסבר ולפרשנות (Cohen et al., 2011).

לאחר קבלת אישור ועדת האתיקה המוסדית נבחנו שאלות המחקר באמצעות ראיונות עומק חצי מובנים ושאלון פתוח. הראיונות נערכו לאחר שיחה מקדימה שבה הובהרו נושא המחקר ומטרתו והובטחה שמירת האנונימיות של המשתתפים. הראיונות התקיימו באוניברסיטה או במקום אחר, לפי בחירת המרואיינים, וחלקם נערכו באופן מקוון לאור מגבלות מגפת הקורונה, שבימיה התקיים המחקר. כל ראיון ארך בין שעה לשעה וחצי, והתקיים בשפה הערבית על ידי עוזרות מחקר דוברות ערבית. פרט זה חיוני להבטחת קיומה של סביבה תומכת ולא מאיימת בעת עריכת הראיון.

בבסיס הראיון עמד הרצון להבין את מניעי בחירת הסטודנטים באוניברסיטה ובתוכנית ההכשרה, את חוויית הלמידה במסלול להוראה ואת המשמעות שהם מייחסים לחוויה זו, את מאפייני האינטראקציה שלהם עם המרחב האקדמי שבו הם לומדים ואת יחסם לתוכנית הלימודים, למרצים ולעמיתיהם ללימודים. רוב הסטודנטים למדו בתקופת המחקר רק במסלול לתעודת הוראה, אך עבור אלו שלמדו במקביל גם לתואר נערכה הבחנה בין שאלות לגבי תחושותיהם הכלליות בקמפוס ובין שאלות הקשורות להשתתפותם בתוכנית ההכשרה להוראה.

לשם גיוס משתתפי המחקר פנינו לכל 26 הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים שלמדו בשני המחוזות הראשונים של התוכנית, ומתוך אלו שנענו לפנייתנו נבחרו 16 באופן אקראי. בחלוקה מגדרית רואיינו 10 נשים ו 6 גברים. כולם סטודנטים פלסטינים ירושלמים חסרי תעודת בגרות ישראלית. טווח הגילים של הסטודנטים נע בין 23 ל 35. הראיונות התקיימו בין החודשים פברואר עד ספטמבר 2020.

לוח 3 : פרופיל הסטודנטים

מס' מרואיין	מגדר	מקצוע הלימודים לתואר ראשון	מוסד להשכלה גבוהה לתואר ראשון	גיל	עיסוק בחוראת השפה העברית
1	נ	מדע המדינה	האוניברסיטה העברית	24	בית ספר פרטי
2	ז	חינוך ולימודים רומניים ספרדית	האוניברסיטה העברית	25	
3	נ	חינוך, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה תואר שני במנהיגות חינוכית	האוניברסיטה העברית	30	בית ספר כנסייתי
4	נ	תואר ראשון אנגלית ותואר שני במנהיגות חינוכית	האוניברסיטה העברית	28	בית ספר כנסייתי
5	ז	מדעים ומנהל עסקים	אוניברסיטה פלסטינית	34	
6	נ	מדעי החברה והרוח	מוסד ישראלי להשכלה גבוהה	35	
7	נ	חינוך וחברה	מוסד ישראלי להשכלה גבוהה	24	
8	נ	סוציולוגיה וחינוך	האוניברסיטה העברית	23	
9	נ	חינוך ובלשנות	האוניברסיטה העברית	24	
10	ז	תואר ראשון בחינוך תואר שני בייעוץ חינוכי	האוניברסיטה העברית	25	
11	ז	חינוך ומזרח תיכון	האוניברסיטה העברית	25	
12	נ	חינוך וסוציולוגיה	האוניברסיטה העברית	24	בית ספר יסודי ממלכתי

מס' מרואיין	מגדר	מקצוע הלימודים לתואר ראשון	מוסד להשכלה גבוהה לתואר ראשון	גיל	עיסוק בחוראת השפה העברית
13	ז	מקצועות הבריאות	מוסד ישראלי להשכלה גבוהה	24	
14	נ	חינוך ואנגלית	האוניברסיטה העברית	24	
15	נ	חינוך מיוחד	מוסד ישראלי להשכלה גבוהה	24	בית ספר יסודי ממלכתי
16	ז	מעבדות רפואיות	מוסד ישראלי להשכלה גבוהה	23	

לאחר ניתוח ממצאי הראיונות השתמשנו גם בשאלון פתוח שהופץ לכלל הסטודנטים בתוכנית בפלטפורמה מקוונת. השאלון נשלח על ידי עוזרת המחקר לדוא"ל של הסטודנטים. למשתתפים הוסבר נושא המחקר ומטרת השאלון, והובטחה השמירה על האנונימיות שלהם. מטרת השאלון הייתה לחזק את ממצאי הראיונות ולהגיע לעוד סטודנטים שלא רואיינו, ולפיכך התבסס השאלון על השאלות והתמות שכבר עלו בסבב הראיונות הראשון. הגישה המשלבת ראיונות ושאלון פתוח מאפשרת טריאנגולציה – הצלבת נתונים, השלמה של נתונים ומידע והרחבת הידע שנצבר הראיונות. במילים אחרות: מטרת השאלון לחזק את הממצאים ולבדוק אם יש נושאים חדשים שלא עלו במסגרת הראיונות הקשורים למניעי בחירת מוסד הלימודים ותחום הלימוד, לחדד הבדלים בין סטודנטים שסיימו לימודי תואר ראשון באוניברסיטה העברית לעומת אלה שלמדו במוסדות אחרים, ולבחון את השפעת תוכנית ההכשרה על עיצוב הזהות האישית, התרבותית והלאומית של המשתתפים ואת דרכי התמודדותם עם האתגרים שניצבו בפניהם במהלך הלימודים.⁹

⁹ דוגמא לשאלות שניתנו בשאלון הפתוח: מהן הסיבות שעמדו מאחורי בחירתך במסלול לימודי תעודת הוראה באוניברסיטה העברית על פני מוסד אחר? כמו למשל מוסדות להשכלה גבוהה אחרים בירושלים כמו דוד ילין או במוסדות אחרים? המניעים לבחירת תחום ההכשרה להוראת השפה העברית? ההשפעה של תוכנית ההכשרה על גיבוש הזהות האישית והמקצועית? תפקידם של המרצים בתהליך זה? האתגרים וההזדמנויות במהלך תקופת הלימודים. סוג האתגרים שעמדו מולם במהלך הלימודים ודרכי ההתמודדות עם אתגרים אלה? סיפורי הצלחה במסגרת הלימודים ועוד.

הסטודנטים ממחזור א' של התוכנית התבקשו לענות על השאלון בסוף הסמסטר האחרון של לימודיהם. הסטודנטים של מחזור ב' התבקשו לענות על השאלון לקראת פתיחת שנת הלימודים השנייה שלהם. על השאלון המקוון ענו 25 מתוך 26 סטודנטים.

חשוב לציין כי גם אנו, החוקרים, מגיעים מקבוצות זהות שונות: חוקרת ערבייה פלסטינית ישראלית וחוקר יהודי ישראלי. שילוב זה מגוון את נקודות המבט האפשריות בשלב עיצוב שאלות המחקר וניתוח הנתונים. כמו כן, חשוב לציין כי אנו מעורבים בהובלת התוכנית שתלמידיה השתתפו במחקר זה, ועל כן הראיונות נערכו רק בידי עוזרות המחקר ואנו לא נחשפנו לזהותם של המרואיינים. כמי שהיו מעורבים בעבר בתוכניות אחרות של הכשרה להוראה ועסוקים זה שנים רבות בשאלת החיים המשותפים בחברה הישראלית בכלל ובמערכת החינוך בפרט, התעניינו במיוחד בדילמות העומדות בבסיס שאלות המחקר המוצגות כאן, ובעיקר בשאלה הייחודית של שילוב סטודנטים פלסטינים ירושלמים בתוכנית הלימודים שנבחנה.

ניתוח הנתונים

הראיונות תומללו במלואם ונותחו בשני שלבים לפי ניתוח התוכן שהציע שקדי (2003). בניתוח ראשוני זהו הנתונים הרלוונטיים והם חולקו לקטגוריות ראשוניות, ללא עקביות ואחידות ובלא קשר גלוי, מתוך כוונה לחשוף את האוריינטציה הכללית המשתמעת מהם. בשלב השני נעשה ניתוח ממפה: הקטגוריות הראשוניות שנוצרו קובצו ואורגנו לקטגוריות קרובות על ידי יצירת קשרים ביניהן כדי לזהות סוגיות חדשות העשויות לבוא לידי ביטוי ולהציב תמונה של הפוטנציאל המלא של הנתונים שנאספו.

כדי לחזק את מהימנות המחקר נערך הניתוח על ידי המחברת הראשונה, ואילו הכותב השני בחן את הקטיגוריות שעלו מתוך ניתוח הנתונים בצורה ביקורתית (Marshall & Rossman, 2012). המטרה הייתה בירור התפיסות הסובייקטיביות של הנשאלים וביאור הדימויים על אודות חווית הלמידה בתוכנית, ללא יומרה של בירור המציאות האובייקטיבית. העובדה כי אנו, החוקרים, משקפים קבוצות זהות שונות הרלוונטיות למציאות הנחקרת (חוקרת, אישה פלסטינית ישראלית, וחוקר, גבר יהודי ישראלי), אפשרה להבטיח את קיומן של נקודות מבט שונות בניתוח הנתונים. בשלב השני נותחו ממצאי השאלונים באותה שיטה של ניתוח הראיונות, ובהלימה לתמות שעלו מהם. ככלל, ממצאי השאלונים חיזקו את ממצאי התמות, ולא עלו בהם נושאים חדשים שלא עלו בניתוח התמות.

ממצאים

להלן שלוש תמות שעלו מדברי המשתתפים לגבי הסיבות, המניעים וחוויית הלמידה באוניברסיטה ובתוכנית ההכשרה: (א) המניעים לבחירת מוסד הלימודים ומקצוע הלימוד; (ב) הקמפוס כזירה למפגש בין זהויות פלסטיניות שונות; (ג) תנועה בין שני עולמות.

המניעים לבחירת מוסד הלימודים ומקצוע הלימוד

מבחינת הסיבות שמניעות סטודנטים פלסטינים ירושלמים ללימודים, מתגלה עוצמתם של גורמי המשיכה לאוניברסיטה העברית. מן הראיונות עלה כי בין הגורמים שמשכו אותם לאוניברסיטה העברית עמדו בראש ובראשונה יוקרת האוניברסיטה ברמה המקומית והעולמית, שפת ההוראה וסוג התעודה המאפשרת להם להשתלב בשוק העבודה הירושלמי, וכן תנאי ההנגשה הייחודיים שסופקו לסטודנטים פלסטינים ירושלמים לקראת הרשמה למוסדות הישראליים להשכלה גבוהה.

על נושא היוקרה של האוניברסיטה העברית, אפשר ללמוד מדברי שתי סטודנטיות: *"כירושלמיות, ללמוד באוניברסיטה העברית הוא יוקרה וחלום שלא האמנו להגשים אותו בשל תנאי הקבלה הקשים"*.

יוקרת הלימודים באוניברסיטה ורמתם אינם רק יתרון, אלא גם סיבה לחשש, בעיקר בשל שפת ההוראה. מהראיונות יכולנו לעמוד על הקושי העולה מאי ידיעת השפה העברית ומהשלכותיו על אפשרויות ההשכלה והתעסוקה של בוגרי מערכת החינוך הפלסטינית בירושלים. אתגר זה הגביר את מודעות הדור הצעיר לחפש דרכים להתמודד עימו ולהבטיח לעצמו עתיד טוב יותר. על כך אפשר ללמוד מדברי אחת הסטודנטיות:

"למדתי בבית ספר ממלכתי שהוראת השפה העברית כמעט לא נכחה, הייתה התנגדות מטעם התלמידים וההורים לכך מאחר והיא "שפת האויב"... במהלך לימודי בבית ספר בתיכון, במיוחד כאשר התחלתי ללמוד נהיגה ולהכיר את המרחב הירושלמי, במיוחד מערב העיר, התחלתי להבין את תפקידה של השפה העברית, והאתגר העומד מול רוב הצעירים הפלסטינים בירושלים בהשתלבותם בשוק העבודה בשל חסם זה. לאור זאת נרשמתי לאוניברסיטה העברית בשנת המכינה שהיא תנאי בסיסי לקבלה ללימודים, ומשם המשכתי לתואר ראשון".

סטודנט נוסף המשיך באותו הקשר: *"בחרתי באוניברסיטה העברית ולא במוסד להשכלה גבוהה פלסטיני או בחו"ל כדי להתגבר על חסם השפה העברית שהיא תנאי מרכזי להשתלב בשוק העבודה הירושלמי. אפילו במערכת החינוך כמורה, בלי קורסי הסמכה בשפה העברית לא מקבלים קביעות במערכת"*.

עוד גורם משיכה אשר השפיע באופן משמעותי על החלטת משתתפי המחקר להעדיף את האוניברסיטה העברית על פני מוסדות אחרים, במיוחד בחמש השנים האחרונות, נעוץ בתוכנית הממשלתית לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב החברה הפלסטינית בירושלים. התוכנית באה לידי ביטוי בהוספת תקנים לתוכניות להכוון אקדמי מתוך מטרה לעודד תלמידים פלסטינים ירושלמים ללמוד באקדמיה הישראלית. כך סיפרו שתי סטודנטיות:

"בחרנו ללמוד באוניברסיטה העברית בזכות ההכוון האקדמי שקיבלנו בכיתה י"א מטעם מנחים מקצועיים לצורך כך".

עוד סטודנט הוסיף: "רק בזכות ההכוון האקדמי שקיבלנו בבית הספר התיכון בנושא ההשכלה הגבוהה במוסדות ישראלים, ושילוב סדנאות וביקורים באוניברסיטה העברית, במיוחד לפגוש סטודנטים פלסטינים ירושלמים שעברו חוויה זו, מהווה גורם מרכזי בבחירת האוניברסיטה העברית כמוסד להשכלה גבוהה".

נוסף על כך, בשנת 2015 נפתחה לראשונה באוניברסיטה העברית מכינה קדם אקדמית המיועדת לסטודנטים פלסטינים ירושלמים בסבסוד מלא. צעד זה סייע לפלסטינים ירושלמים רבים שנמנעו עד אז מלבחור באוניברסיטה העברית בשל העלויות הגבוהות של שנת המכינה. על כך אפשר ללמוד מדברי אחת הסטודנטיות:

"אני ועוד הרבה מהחברות שלי הצלחנו ללמוד באוניברסיטה העברית רק בזכות פתיחת המכינה הייעודית. הצלחנו ללמוד את מיומנויות השפה העברית ברמה הנדרשת, ובזכות כך התקבלנו לתואר ראשון באוניברסיטה".

עוד סטודנט הוסיף: "בחרתי ללמוד באוניברסיטה העברית בזכות המלגה המלאה שקיבלתי ללמוד בשנת המכינה. תמיכה זו סייעה לי ולעוד הרבה סטודנטים פלסטינים להשתלב בשורות האוניברסיטה העברית. לדעתי בלי תמיכה זו לא הייתי בוחר באוניברסיטה העברית בשל העלויות הגבוהות של שנת המכינה [שהיו בעבר], יותר מ-30 אלף ש"ח בשנה עבור סטודנטים פלסטינים שנחשבים כתלמידי חו"ל".

דברי המרואיינים מצביעים על השפעתם של רפורמות ושינויי מדיניות, כמו תוכניות ההנגשה להשכלה גבוהה לאוכלוסייה הפלסטינית בירושלים, על מניעי בחירת סטודנטים פלסטינים באוניברסיטה העברית והעדפתה על פני מוסדות פלסטינים. מניעים אלה משקפים תהליך של ישראליות בהשכלה הגבוהה בקרב הצעירים הפלסטינים בירושלים (Masry-Herzallah & Razin, 2014). על כך נרחיב בתמות הבאות.

מעניין לציין כי אף אחד מהמרואיינים לא ציין את הנגישות הפיזית כשיקול להעדפת הלימודים באוניברסיטה העברית, כלומר לא צוין הקושי לנוע מירושלים לערים הפלסטיניות בשל גדר ההפרדה ולא היתרון שבמיקום הגיאוגרפי של קמפוס הר הצופים.

מעבר לעצם הבחירה באוניברסיטה העברית, התעניינו גם באשר למניעים שהביאו את הסטודנטים הפלסטינים לבחור בתוכנית ההכשרה להוראת "לשון עברית לדוברי ערבית" בבית הספר לחינוך.

בוגרי האוניברסיטה העברית מבין המשתתפים טענו כי מניעי בחירתם בתוכנית הם: נוחות, היכרותם הקודמת עם הדרישות האקדמיות באוניברסיטה, היוקרה של המקום והמחסור במורים ללשון עברית בבתי ספר. סטודנטית אחת תיארה זאת כך:

"למדתי את התואר הראשון באוניברסיטה, מכירה את התרבות, המרצים והאווירה. כאשר ראיתי שיש תוכנית הכשרה ללשון עברית באוניברסיטה בחרתי בה, הן מאחר ואני אוהבת את השפה העברית והן במטרה לתרום לקידום השפה בבתי הספר הפלסטינים בירושלים".

סטודנטים אחרים שסיימו את לימודיהם לתואר ראשון במוסדות אחרים להשכלה גבוהה, ישראלים או פלסטינים, ציינו כי בחירתם בתוכנית ההכשרה נבעה מכך שיש מחסור במורים להוראת השפה העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים, ותוכנית הכשרה זו באה לתת מענה לצורך זה. כך תיארה זאת אחת המרואיינות:

"בשל המחסור במורים להוראת העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים, בחרתי בתוכנית ההכשרה".

סטודנטים נוספים המלמדים ללשון עברית בפועל, בחרו בתוכנית על מנת לקבל הסמכה מתאימה להוראת המקצוע ולהמשיך לעסוק בהוראת העברית. כך תיארה אחת המרואיינות:

"כמורה בוגרת תואר ראשון בחינוך המיוחד שובצתי ללמד הוראה עברית בבית ספר פלסטיני בירושלים, דבר אשר חייב אותי בתעודת הוראה לעברית. תוכנית ההכשרה היחידה שהתאימה לי היא באוניברסיטה, הן מבחינת היוקרה והן מבחינת הייחודיות שלה "הכשרת עברית כשפה שנייה".

במקרים אלו הבחירה של הסטודנטים לעסוק בהוראת השפה העברית קדמה לבחירתם במסלול הלימודים באוניברסיטה, אולם מבחינה מהותית גם עבורם הבחירה המודעת המשמעותית היא כניסה לתחום הוראת השפה העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים.

המרואיינים ראו בבחירה במקצוע הוראת השפה העברית בעלת משמעות פוליטית וחברתית. הם הצביעו על הדרך הארוכה והקשה שעברו כדי להצליח להתקבל לאוניברסיטה העברית, במיוחד בשל שליטתם הנמוכה בשפה העברית. על כן הם רואים בעצמם כמי שעתידיים להוביל לשינוי המצב הקיים בחברה הפלסטינית בירושלים, ובמיוחד לעזור

לתלמידי מערכת החינוך להתמודד עם חסמים להשכלה ולתעסוקה באמצעות לימוד השפה
העברית מפי מורים מקצועיים ומוכשרים לכך. כך סיפרו שני סטודנטים :

"להיות פלסטיני ירושלמי אשר בחר בתוכנית ההכשרה להוראת העברית במערכת החינוך
הפלסטינית בירושלים, שפת האויב, לא מובן מאליו... אך אישית אני חושב שזו הזדמנות
לחולל תהליך של העצמה בחברה הפלסטינית בירושלים דרך הוראת השפה העברית, ללא
קשר אם מדובר על תוכנית לימודים פלסטינית או ישראלית, זה לא מעניין אותי, אלא לממש
את זכותם של התלמידים הפלסטינים ללמוד את השפה העברית וממורים מוכשרים כדי
לצמצם את הפערים בחברה, ולאפשר לבוגריה להשתלב באקדמיה ובשוק העבודה
הירושלמי. חשוב לציין כי אני בכלל לא רומז שאני מעוניין לקדם תהליך של ישראליות...
ההפך הוא הנכון...".

דברי המרואיינים מצביעים על תגובה מעניינת למדיניות הממשלה בירושלים, השואפת
לחזק את המעבר ממצאות של עיר חצויה לכיוון של החזון הישראלי ציוני של עיר מאוחדת.
מדיניות הממשלה מכוונת לתהליכים של ישראליות ורואה במצב שבו כ-95% מהתלמידים
הפלסטיניים בירושלים לומדים לפי תוכנית הלימודים של הרשות הפלסטינית פגיעה
בריבונות הישראלית (רוני, 2018). תוכנית הממשלה נועדה להשיג מטרת אלו באמצעות
הקלת ההשתלבות של סטודנטים פלסטינים באוניברסיטה העברית, ואף הביאה את
המרואיינים לבחור במסלול להכשרה להוראת השפה העברית. ואולם, משתתפי המחקר
צינו כי מבחינתם הבחירה במסלול לימודים זה אינה היענות למדיניות הממשלה.

מה שלא נאמר מעניין לא פחות ממה שנאמר. בדברי המרואיינים לא עלה כמעט כלל החשש
מהאשמתם כ'משתפי פעולה' עם תהליכי ישראליות ולא עדויות על עימותים בנושא זה
עם סביבתם, למעט הציטוט שהובא לעיל. העדר זה יכול לנבוע משתי סיבות עיקריות: חשש
מעצם העלאת הנושא וחסם מפני חשיפתו בפני המראיינות, או לגיטימציה שהמרואיינים
מרגישים בסביבתם המיידית כלפי בחירתם במסלול לימודים זה. ייתכן שלגבי חלקם מדובר
בשילוב בין שתי אפשרויות אלו. מכל מקום אפשר לשער כי הדגשתם את העובדה כי בחירתם
במסלול לימודים זה לא נועדה רק לשפר את מצבם האישי, אלא גם לשפר את סיכוייהם
העתידיים של התלמידים במזרח העיר, היא מעין תשובה מובלעת להאשמות בדבר 'שיתוף
פעולה' וביקורת אפשרית על העיסוק ב'שפת האויב'.

הקמפוס כזירה למפגש בין זהויות פלסטיניות שונות

תימה מעניינת נוספת שעלתה בדברי המרואיינים היא העובדה שהלימודים באוניברסיטה העברית הפגישו לראשונה סטודנטים ומרצים פלסטינים ישראלים עם סטודנטים פלסטינים ירושלמים במרחב אקדמי. מפגש זה מעלה סוגיות של זהות לאומית ותרבותית ומאפשר התבוננות על השונה והדומה בין הקבוצות. דברי הסטודנטים משקפים את מפגשי הזהות הלאומית והתרבותית שחוו במרחב האקדמי החדש עבורם. על כך אפשר ללמוד מהדברים האלה:

"במסגרת הלימודים זכיתי כהזדמנות הראשונה שלי ללמוד ביחד עם סטודנטים פלסטינים ישראלים, לקבל מהם עזרה בהבנת הקורסים ולהשתלב במרחב האקדמי. חוויה זו תרמה לי רבות להגדרה מחדש לזהות התרבותית והלאומית שלי. גיליתי שיש לנו עוד הרבה דברים משותפים, אך בו זמנית יש גם הרבה דברים שונים שהם רק ייחודיים לנו כתושבי קבע בירושלים כי הם אזרחים ישראלים".

בהקשר זה, התייחסו המרואיינים לכך כי רבים מקרב המרצים, הסגל המנהלי והסטודנטים היהודים אינם מבדילים בינם ובין סטודנטים פלסטינים ישראלים אשר לומדים באוניברסיטה זה שישה עשורים, חלקם הגדול כבר דור שני של השכלה גבוהה. על כך אפשר ללמוד מדברי אחד הסטודנטים:

"יחלק מהמרצים היהודים לא מצליחים להבין כי אנחנו שונים משאר הסטודנטים הערבים בקמפוס, הם כבר רגילים לתרבות האקדמית. ברגע שאנחנו מנסים להסביר להם שאנחנו מירושלים, עם כל המורכבות בזהות שלנו, בקשיים ובקושי ביישום כל התכנים הנלמדים במסגרת בתי הספר, לא כולם מצליחים להבין ייחודיות זו".

תחושות הקשורות לזהות הלאומית והתרבותית של המרואיינים עלו גם בהקשר של המפגש עם מרצים ערבים המלמדים במסגרת תוכנית ההכשרה לצד מרצים יהודים. הממצאים מלמדים כי שילוב מרצים ערבים בקמפוס שההגמוניה המובהקת בו היא יהודית ישראלית חשוב עבור הסטודנטים הפלסטינים מבחינה מעשית ומבחינה רגשית. אחד הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים הצביע על הצד הפרקטי בכך:

"במהלך השיעורים עם מרצים ערבים הרגשנו בנוח, נוכחות, בטחון, היה לנו קל להביע דעה, לנהל למידה משותפת, הם בדיוק הבינו אותנו ולא הצטרכנו להסביר את עצמנו מספר פעמים, הפנייה לקבלת עזרה הייתה ישירה וברורה".

סטודנט אחר הוסיף לכך את הפן הרגשי :

”אני לא מפריד בין מרצים ערבים ליהודים, אך חשוב לציין כי כאשר אני רואה שיש מרצים ערבים המלמדים באוניברסיטה זה מעורר בי השראה, גאווה, אני מרגיש תחושה של ביטחון, דמות לחיקוי...”.

נוכחותו של המרצה הערבי בקמפוס הישראלי משמעותית עבור הסטודנטים הפלסטיניים. הם רואים בכך הנכחה לשפה, לזהות ולתרבות הפלסטינית בקמפוס. על כך ניתן ללמוד מדברי אחת הסטודנטיות :

”מאוד הופתעתי כשראיתי שחלק מסגל ההוראה שלנו הוא ערבי... לא תיארתי לעצמי שיש מרצים ערבים שמלמדים באוניברסיטה העברית... ויותר מזה, הזהות של המרצים מהחברה הערבית, ברמה מאוד גבוהה, וחלקם אפילו מתגוררים בירושלים... אני מתביישת להגיד זאת, אך האמת שזה מראה כמה אנחנו [במזרח העיר] מנותקים מהמציאות [הישראלית]. ... מרצים ערבים מעוררים בי השראה וגאווה. המשמעות של מרצים ערבים בקמפוס היא כוח עבור הסטודנטים הפלסטיניים, פחות מרגישים בדידות ויותר שייכות...”.

המציאות הירושלמית כפי שתוארה בסקירת הספרות הרחיקה במשך שנים רבות את התושבים הפלסטיניים משאר הפלסטיניים אזרחי מדינת ישראל מבחינה פוליטית וחברתית. אף על פי ששתי הקבוצות, הפלסטינית ירושלמית והפלסטינית ישראלית, חולקות אותה זהות לאומית ותרבותית, לכל אחת מהן מאפיינים פוליטיים תרבותיים וגיאוגרפיים שונים, ולפיכך דפוסי חיים והתנהגות שונים. עבור רוב הסטודנטים משתתפי המחקר, זימן המרחב האקדמי מפגש תרבותי ולאומי עם הפלסטיניים הישראלים, מפגש שלא התרחש באופן הזה כאשר למדו במוסדות אקדמיים פלסטיניים או בחוץ לארץ.

קמפוס האוניברסיטה העברית בירושלים הפך לנקודת מפגש, ולו זמנית, של קבוצות שונות בעלות זהות פלסטינית, שיכולות לפגוש ולבדוק זו את זו בזירה אקדמית שמשדרת “עיוורון” להבדלים ביניהן. ההקשר הלימודי והמפגש בין שתי הקבוצות השפיעו על דרכי ההתקשרות עם הזהות והתרבות המשותפים ועם ‘האחר’ היהודי. יתרה מזאת, מפגש בלתי אמצעי זה מחדד את השונות החברתית שנוצרה בעקבות התנאים הפוליטיים, שבאו לידי ביטוי בהתפתחות שתי קבוצות האוכלוסייה הפלסטינית בצל הקונפליקט הערבי הישראלי.

תנועה בין שני עולמות

הסטודנטים הפלסטינים הירושלמים עומדים בפני סבך של רצונות ואינטרסים מתנגשים, ומצויים במצב מתמיד של דיסוננס, לא רק בסוגיה הפוליטית של הוראת השפה העברית, אלא גם בחשיפה לתכנים אקדמיים ליברליים ואוניברסליים בכלל. להלן נפרט את שני סוגי המתחים הללו.

תוכנית ההכשרה להוראת עברית מותאמת למדיניות משרד החינוך באשר להוראת עברית בבתי ספר ערביים. תהליך זה נתפס בעיני חלק מהחברה הפלסטינית בירושלים כביטוי לכיוון של 'ישראליות' מואצת (Masry-Herzallah & Razin, 2014). כיוון זה עומד בניגוד לתוכנית הלימודים הפלסטינית הנהוגה ברוב בתי הספר הפלסטינים בירושלים, שהוראת השפה העברית אינה חלק משמעותי בה, ואשר שואפת לשמור בכך על הזהות הפלסטינית של בוגריה. ההתמודדות המתמדת עם מתח זה מועצמת לנוכח המפגש של הסטודנטים עם תכנים בקורסים שהם לומדים, המחזדים את הפערים הפוליטיים, התרבותיים והדתיים בינם ובין המרחב האקדמי הישראלי.

המרואיניים הצביעו על כך שבמהלך לימודיהם הם מתמודדים עם נושאים ותכנים רבים השנויים במחלוקת והמנוגדים לתרבותם, כפי שאפשר ללמוד מדברי אחת הסטודנטיות:

"במסגרת הקורסים שלמדנו נחשפנו לטקסטים שונים שאינם מתאימים לתרבות שלנו, לדוגמה, בנושא אלוהות. על כך הערנו למרצה שאנחנו לא יכולים להשתמש בטקסטים האלה במסגרת ההוראה שלנו בבתי הספר כי חל איסור דתי, לפי דת האסלאם".

עוד סוגייה שנויה במחלוקת שהציגו הסטודנטים, ואשר מתנגשת עם הדעות הפוליטיות שלהם באשר להגדרת העיר ירושלים כבירת מדינת ישראל, עולה מדברי אחת הסטודנטיות:

"התכנים הקיימים במסגרת חלק מהקורסים אינם מתיישבים עם המעמד הפוליטי שלנו כחברה פלסטינית תחת הכיבוש הישראלי. לדוגמה, כאשר אנו לומדים באחד הטקסטים על מעמד העיר ירושלים כבירת מדינת ישראל, זה מאוד קשה לי, ואני תמיד חושבת כיצד אני צריכה להתמודד עם סוגיות אלה בכיתות הלימוד... במסגרת הקורס חלק מהסטודנטים הפלסטינים מתעלמים מזה, ואחרים מעירים למרצה על כך...".

הדיסוננס בין שני העולמות בא לידי ביטוי באופן מובהק בדילמות לגבי יישום תוכנית הלימודים להוראת העברית בבתי הספר, במסגרת ההכשרה המעשית של הסטודנטים.

ההתנגדות לתוכנית הלימודים הישראלית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים נמשכת גם כיום. זאת בנוסף על ריבוי זרמי החינוך במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים וריבוי תוכניות הלימודים הנהוגות בהם, במיוחד בחינוך הציבורי המשלב בין תוכנית לימודים

פלסטינית לצד זו הישראלית. חשוב לציין כי ההכשרה המעשית מטעם האוניברסיטה מתקיימת בבתי ספר המלמדים את התוכנית הישראלית לבגרות, אולם חלק מהסטודנטים עתידים ללמד בבתי ספר המלמדים את תוכנית הלימודים הפלסטינית. דברי הסטודנטים מלמדים על הצורך להתאים את תוכנית הלימודים שבלב תוכנית ההכשרה שלהם למציאות הקיימת במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים, כדברי אחת מהם:

"כסטודנטית פלסטינית שעתידה ללמד הוראת השפה העברית, עם כל המורכבויות הפוליטיות הקיימות, אני צריכה כל הזמן להסביר ולנמק למרצים שבמערכת החינוך בירושלים. לא כל בתי הספר מלמדים לפי תוכנית הלימודים הישראלית, ולכן אנחנו צריכים להתאים את הנלמד גם לבתי הספר שמלמדים לפי תוכנית הלימודים הפלסטינית שבה הוראת השפה העברית אכן קיימת, אך בלי קוריקולום. בשל מורכבות הסיטואציה, לא תמיד המרצים יכולים לעזור לנו בכך, או מה שהם מציעים לא תואם את המציאות, דבר אשר מחייב אותי לאלתר פתרונות מתאימים".

משתתפי המחקר הצביעו על המורכבות הזו, והגדירו זאת כסוגייה אשר דורשת מהם להתנהל ברגישות רבה ולחשוב לעומק כיצד אפשר ליישם בבתי הספר את התכנים הנלמדים במסגרת תוכנית ההכשרה, כפי שעולה מדברי אחת הסטודנטית:

"זה לא מובן מאליו שאני פלסטינית ירושלמית אשר לומדת לשון עברית ובכוונתי להשתלב במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים כמורה לעברית... סיטואציה זו הובילה אותי ללמוד לעומק כל נושא שאנו לומדים, ולחשוב כיצד ניתן ללמד אותו בכיתות הלימוד במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים. כל זה בכדי לא לעורר התנגדות של התלמידים, המורים או ההורים. חשוב מאוד לדאוג לשלב דוגמאות המתאימות לחיי היום יום של החברה הפלסטינית בירושלים".

מערכת החינוך הפלסטינית בירושלים נמצאת בתהליכי שינוי ומעבר בשל גיבוש מדיניות כפוייה של יישום תוכנית הלימודים הישראלית מחד, והעמקת לימודי השפה העברית בכל בתי הספר מאידך. מציאות זו הובילה את הסטודנטים לגבש זהות מקצועית חדשה, כלומר להתאים בין התכנים שלמדו בתוכנית ההכשרה ובין הייחודיות של מערכת החינוך הפלסטינית בירושלים על זרמיה השונים, הן בסוג התכנים שצריך ללמד והן בשאלה כיצד מלמדים תכנים אלה מבלי לעורר התנגדות מצד התלמידים והוריהם.

נוסף על כך, משתתפי המחקר הצביעו גם על הפערים הקיימים בין הפדגוגיה החדשנית המוצעת בתוכנית ההכשרה ובין הפדגוגיה המסורתית הנהוגה בבתי הספר, פערים שהם עבורם אתגר נוסף של מעבר בין עולמות. קיים פער מובנה במאפייני שיטות ההוראה, במנהיגות החינוכית וביחסים החברתיים והבין אישיים בין מערכת החינוך הפלסטינית

בירושלים ובין המרחב האקדמי שהגיעו אליו. מבחינה זו האוניברסיטה העברית היא מרחב חדש וזר המייצג את התרבות החינוכית הישראלית בעלת המאפיינים המערביים, בנושאים כגון שיטות הוראה מגוונות וחדשניות, לימודים בסדנאות ובקבוצות קטנות אשר מבוססים על התפיסה שהתלמיד במרכז, הוראה ולמידה מבוססת דיון ושיח ועבודה שיתופית ועוד (Amzalag & Masry-Herzallah 2021). כך תיארה אחת הסטודנטיות:

"במסגרת תוכנית ההכשרה אנו נחשפים לשיטות הוראה חדשניות, פדגוגיה מוטת עתיד, אך פדגוגיה זו אינה תואמת את המציאות הקיימת בבתי הספר הפלסטינים בירושלים, המנהלים לא מוכנים לקבל פדגוגיה זו. לדוגמה, המנהל שלנו לא מוכן לאפשר לנו לשלב סרטונים בהוראה. עדיין התפיסה היא שהמורה במרכז ואין מקום לתלמיד, לכן אני כל הזמן מנסה לחשוב כיצד ליישם את הפדגוגיה הזו בהוראה ובלי ההתנגדויות של ההנהלה..."

סטודנטית שהתחילה ללמד בבית ספר הוסיפה:

"מנהלת בית הספר לא מאמינה כל כך בפדגוגיה חדשנית. לדוגמה, השימוש בסרטונים במהלך השיעורים, או עבודה בקבוצות, אפילו בתקופת משבר הקורונה, כל הזמן הייתי צריכה להסביר לה מה המשמעות של פדגוגיה חדשנית וכיצד היא מסייעת ומקדמת את הלמידה של התלמידים..."

התמונה המצטיירת היא של התנגשות, חלקית לפחות, בין מאפייני מערכת החינוך הפלסטינית בירושלים ובין עקרונות תוכנית ההכשרה ומאפייני הלימודים באוניברסיטה. כמו בסוגיות שנידונו לעיל, גם בנושא זה צריכים הסטודנטים לפתח את זהותם המקצועית מתוך בחירה מתמדת האם לוותר או לשלב את מה שלמדו במסגרת ההכשרה כאשר הם ניגשים לשלב היישום בין כותלי בתי הספר.

לסיכום, בכל התמות שסקרנו מלמדים דברי הסטודנטים על מציאות עמוסה סתירות ודיסוננס שבצילה הם פועלים בעיר חצויה. הבחירה ללמוד באוניברסיטה ישראלית, הבחירה בהוראת השפה העברית, התאמת התכנים הנלמדים לייחודיות התרבותית והפוליטית של האוכלוסייה הפלסטינית, הרצון לתפקד בהקשר שבו התלמידים וההורים נאבקים לשמור על זהותם הפלסטינית - כל אלו מחייבים את הסטודנטים לפתח זהות היברידית כדי להתמודד עם המציאות בצל קונפליקט מתמשך.

דיון ומסקנות

מטרת מחקר זה הייתה להאיר את הגורמים המניעים סטודנטים פלסטינים ירושלמים ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, ובאופן ספציפי, לבחור בתוכנית ההכשרה "לשון עברית לדוברי ערבית", וזאת על אף המורכבות הפוליטית ועל אף ההתנגדות ארוכת השנים להוראת השפה העברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים. ביקשנו לעשות זאת באמצעות התודעות למניעי בחירתם, לניסיונם ולחוויית הלימודים של סטודנטים אלה באוניברסיטה העברית, ולבדוק מה מכל אלו סייע להם להתמודד עם הקשיים ועם האתגרים הפוליטיים והלימודיים.

ממצאי המחקר מעלים תובנות מספר.

ראשית, גורמי המשיכה נעוצים בתוצאותיהן של החלטות ממשלה, אשר משפיעות באופן כללי על העדפת סטודנטים פלסטינים ירושלמים ללמוד באוניברסיטה העברית על פני מוסדות פלסטינים או בחו"ל. החלטות הממשלה בנוגע להרחבת הנגשת ההשכלה גבוהה במוסדות ישראלים לאוכלוסייה הפלסטינית בירושלים הביאו לשינויים מרחיקי לכת במדיניות ובתקציבים. פתיחת מכינה קדם אקדמית באוניברסיטה העברית בחינם והכרה גוברת בציוני התוגיהי סייעו לסטודנטים פלסטינים ירושלמים בעלי הישגים גבוהים להשתלב בקמפוס הישראלי בתנאים מועדפים שלא זכו להם קודם. בכך הפכה האלטרנטיבה של פנייה ללימודים באוניברסיטה העברית לבחירה מועדפת ויוקרתית, אשר מקנה להם את המיומנויות הנדרשות להשתלב הן בשוק העבודה הירושלמי הכללי והן בשוק העבודה הייחודי לחברה הפלסטינית, בעיקר במערכת החינוך. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם התובנה כי השתלבותם של צעירים פלסטינים ירושלמים במוסדות ההשכלה גבוהה ישראלים משמעותית לשוק העבודה הירושלמי (Masry-Herzallah & Razin, 2014). הבחירה העקרונית באוניברסיטה העברית כמוסד ללימודים אקדמיים משפיעה ישירות גם על ההחלטה לעבור הכשרה להוראה במוסד זה.

שנית, לאור העובדה כי יסוד השינוי טמון בהחלטות פוליטיות של הרשויות בישראל, הנתפסות בעיני התושבים הפלסטינים הירושלמים כעידוד גלוי או סמוי לתהליכי "ישראליות", עולה ביתר שאת שאלת היחס לכך מצד הסטודנטים וסביבתם. בחירת הסטודנטים בתוכנית ההכשרה להוראת השפה העברית ובחירתם ללמוד במוסד מוביל באקדמיה הישראלית אינם מתפרשים מבחינתם כמתן לגיטימציה למדיניות זו או לאימוץ של אידיאולוגיה או ערכים ישראליים. צעד זה, נתפס בעבר כדרמטי ופורץ גבולות (Erdreich & Rapoport, 2006), ואילו כיום הפך למקובל יותר, והוא נתפס בעיניהם כנובע מהעדר ברירה טובה יותר, או ליתר דיוק כניצול המציאות הקיימת לרכישת השכלה גבוהה

והשתלבות בשוק העבודה. במילים אחרות, זהו עבורם כלי להעצמה אישית ומקצועית. ממצאים אלה תואמים לתוצאות מחקרים קודמים אשר הצביעו על השיקולים של סטודנטים פלסטינים ירושלמים בהשתלבות במוסדות להשכלה גבוהה ישראלים ובשוק העבודה (רוני, 2018; Masry-Herzallah & Razin, 2014).

נוסף על כך, חלק מהסטודנטים רואים בבחירתם לשמש מורים לעברית במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים, לא רק חוסר ברירה או בחירה אינסטרומנטלית, אלא צעד שמביא אותם לשמש סוכני שינוי לטובת עתיד החברה שממנה באו, בעיקר בהקשר הכלכלי והאקדמי. ייתכן כי זו היא סיבת העומק לכך שצדדים זה של מאות פלסטינים ירושלמים זוכה ללגיטימציה או לפחות ל'הסכמה שבשתיקה' מצד סביבתם במזרח העיר, אף שמבחינה פוליטית יש בכך בעייתיות רבה.

שלישית, אפשר לראות בפנייה ללימודים גבוהים באוניברסיטה העברית בירושלים, במציאות של "עיר חצויה", מעין "הגירה" או "גלות זמנית" לשם רכישת השכלה גבוהה. תופעה זו חדשה בחברה הפלסטינית ירושלמית, והיא מתרחשת בעקבות שינויים גיאוגרפיים שהאיצו אותה. הגירה זו זימנה עבור הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים מפגש לאומי מחדש ומאחד של שפה, תרבות והיסטוריה עם סטודנטים ומרצים פלסטינים ישראלים שלא זכו להכיר קודם לכן, וכן עם הוויית החיים והתרבות החינוכית הישראלית. כך יצר עבורם המרחב האקדמי הישראלי הזדמנות לעיצוב מחדש של זהותם האישית והמקצועית ולהרחבת מעגלי זהותם התרבותית והלאומית (Arar et al., 2013). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאים של מחקרים קודמים אשר הצביעו על קשר בין זהות תרבותית מרובת פנים ובין השתלבות תלמידים מתרבויות שונות, במיוחד מיעוטים, במערכות החינוך (Carter, 2005; Gibson, 1988).

זהות היברידית המאופיינת בגמישות תרבותית מסייעת לסטודנטים הפלסטינים ירושלמים "לנודד" בין הקשרים תרבותיים למטרות לימודים, תוך כדי שמירה על זהותם ותרבותם (Banks & Banks, 2019; Smith et al., 2010). הם יכולים ללמוד ולהבין את עקרונות תוכנית ההכשרה "לשון עברית לדוברי ערבית", ובו זמנית לבחור מתוכה את מה שמתאים לצורכיהם האישיים והמקצועיים ולהתאימם להקשר חייהם במזרח ירושלים. הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים בונים אפוא את זהותם האישית והקבוצתית מתוך המצב ההיברידי בקמפוס הישראלי, תוך שהם מציעים פרשנות לתרבות האקדמית היהודית מערבית, במקרה הזה חברת הרוב, אך גם משמרים את תרבותם הייחודית. הם עוברים תהליך של משא ומתן פנימי במהלך לימודיהם בקמפוס הישראלי לשם הגדרה עצמית מחדש

(Adoni et al., 2006). מצב זה מסייע להם לגבש את זהותם המקצועית כמורים לעברית באמצעות בחירת פדגוגיה שאינה מתנגשת עם ערכיהם האישיים, הלאומיים והתרבותיים.

תרומת המחקר

ברמה התיאורטית תורם מחקר זה לספרות המקצועית העוסקת בהשתלבות מיעוטים אתניים ולאומיים בהשכלה גבוהה, במיוחד מיעוטים המתגוררים בערים מחולקות כמו ירושלים, ובצל קונפליקט פוליטי מתמשך ואלים. הממצאים מלמדים כי גורמי המשיכה להשתלבות בהשכלה גבוהה והבחירה לרכוש את שפת הרוב ככלי למוביליות חברתית עשויים להיות, בתנאים מסוימים, חזקים יותר אפילו מההתנגדות האינהרנטית לאינטגרציה במצב של יריבות בין שתי קבוצות אתנו לאומיות. בהקשר המקומי של מיעוט לאומי דתי מצטרף מחקר זה למחקרים אחרים שעסקו בשילוב סטודנטים פלסטינים ירושלמים במוסדות ישראלים להשכלה גבוהה. המסקנות מתחדדות עוד יותר מכיוון שבהקשר של פלסטינים ירושלמים אין המדובר בקבוצת מיעוט של מהגרים, שממילא רצונם להשתלב גבוה, אלא במיעוט ילידי המצוי במאבק מול קבוצת הרוב ורואה בה כוח כובש. נוסף על כך, ממצאי המחקר מרחיבים את ספרות המחקר לגבי זהות היברידי של קבוצות מיעוט ומצביעים על כך שזהות היברידי משמשת כלי אפקטיבי להשתלבות במוסדות להשכלה גבוהה שבהם ההגמוניה המובהקת היא של קבוצת הרוב.

ברמה היישומית תורמים ממצאי המחקר למקבלי החלטות בכל הנוגע לתכנון תוכניות הכשרה של סטודנטים בחברה מרובת תרבויות ומצביעים על הצורך בהמשך ליווי הסטודנטים להוראה בעת כניסתם לעבודה בבתי הספר ובתהליכי הפיתוח המקצועי שלהם.

מגבלות ומחקרי המשך

לנוכח התמורות שתוארו בפנייה להשכלה גבוהה בקרב הפלסטינים הירושלמים, התמקד מחקר זה רק בתוכנית הכשרה אחת ובכלים איכותניים. מחקרי המשך צריכים להמשיך ולבחון תמורות אלה באופן מעמיק באמצעות כלים כמותיים וכלים איכותניים גם יחד, ולבחון את השלכותיהן על מבנה ההשכלה הגבוהה בישראל ועל תפיסת זהותם הלאומית והתרבותית של הסטודנטים הפלסטינים ירושלמים בעקבות הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה ישראלים. מחקרי המשך לקונטקסט מחקר זה יתמקדו בחוויית השתלבותם של בוגרי תוכנית ההכשרה שתוארה כאן כמורים להוראת השפה העברית במערכת החינוך הפלסטינית, ובהשלכות של לימודיהם באוניברסיטה העברית על דפוסי ההוראה והלמידה במערכת החינוך הפלסטינית בירושלים ושאלת קידום מעמד השפה העברית ככלי להשתלבות הדור הצעיר במוסדות להשכלה גבוהה ושוק העבודה הישראלי.

מקורות

אגבאריה, א' ותותרי, מ'. (2016). לא על הרצון הטוב לבדו תחיה הרב-תרבותיות: סטודנטים ערבים במכללות להכשרה להוראה בחינוך העברי. בתוך: ב' בשיר, ג' בן-פורת, וי' יונה (עורכים), *מדיניות ציבורית ורב תרבותיות (69-93)*. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

דיאב, ח'. (2015). צעירים מירושלים המזרחית בהכשרת המורים. בתוך: י' תדמור וע' פריימן (עורכים), *חינוך – שאלות האדם, חלק ב- בהווה (35-46)*. תל אביב: מכון מופת.

הנדין, א'. (2011). *השתלבותם של סטודנטים ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה הישראלית*. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

זיסברג, ל'. (2018). רקע תרבותי, מאפיינים אישיים והישגים אקדמיים. *דפים, 68: 29-47*.
חאג'י יחיא, ק' ועראר, ח' (2017). רכישת השכלה גבוהה ברשות הפלסטינית בקרב סטודנטים פלסטינים מישראל: גורמי משיכה, מפגש לאומי מחודש ואתגרים. *עיונים בחינוך, 15-16: 560-587*.

חלבי, ר'. (2017). סטודנטים ערבים באוניברסיטה עברית: נוכחים נפקדים. *דברים, 10: 55-75*.

חסון, נ'. (2017). *אורשלים: ישראלים ופלסטינים בירושלים, 1967-2017*. תל אביב – ראשון לציון: ידיעות אחרות, ספרי חמד.

מבקר המדינה. (2019). *השירותים החברתיים לאוכלוסייה הערבית במזרח ירושלים*. דו"ח ביקורת מיוחד: פיתוח וחיזוק מעמדה של ירושלים, 2, 335-444.
<https://www.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Documents/special/2019-Jerusalem/31-services.pdf>

מסרי-חרזאללה, א'. (2008). *ירושלים כיעד להגירה פנימית של צעירות פלסטיניות ישראליות*. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר ומכון ירושלים לחקר ישראל.

מסרי-חרזאללה, א' ואמזלג, מ'. (2020). רב תרבויות בקורס מקוון-הלכה למעשה. בתוך: א' עראר, ג' קורץ וחי' בר ישי (עורכים), *חינוך כמערכת מורכבת (30-595)*. תל אביב: פרדס.

מסרי-חרזאללה, א' וכהן, א'. (בדפוס) ביחד וגם לחוד: חווית הלמידה של סטודנטים פלסטינים בתוכנית ללימודי הוראת "לשון עברית לדוברי ערבית" באוניברסיטה

העברית בירושלים. בתוך: ע' זוהר, מ' רזניק (עורכים), אתגרים בהתחדשות הכשרת
המורים בישראל: תובנות ממחקר על תהליכי שינוי שהתרחשו באוניברסיטה
העברית. מאגנס.

מסרי- חרזאללה, א', רזין, ר', וחושן מ'. (2011). ירושלים כיעד להגירה פנימית של משפחות
פלסטיניות ישראליות. ירושלים: מכון פלורסהיימר ומכון ירושלים לחקר ישראל.
משרד ירושלים ומורשת. (2021). דו"ח סטטוס ליישום החלטת הממשלה 3790 לשנת 2020.
נדלה ביום 13.9.21.

<https://www.gov.il/he/departments/news/3790-2021>

נפתלי, י' ושרון, מ'. (2018). הכשרות מקצועיות: כלי לשילוב תעסוקתי של תושבי מזרח
ירושלים. מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 490. האוניברסיטה העברית בירושלים
(2022) /עדכון רקטורים - ינואר 2022 | לשכת הרקטור (huji.ac.il)

עראר, ח', מסרי-חרזאללה, א', וחאגי יחיא, ק'. (2013). הם רצו שאני תמיד ארחף להם מעל
העיניים: רכישת השכלה גבוה בקרב סטודנטיות פלסטיניות בישראל ובירדן – הגירה
זמנית או קבוע. עיונים במנהל ובארגון החינוך, 7-8 : 161-184.

פרץ, ר. (2016). מערכת החינוך במזרח ירושלים: תמונת מצב תשע"ו. המחלקה לפיתוח,
תכנון ובקרה, מנהל החינוך, עיריית ירושלים.

קורח, מ, וחושן, מ' (2021). על נתוניך ירושלים- מצב קיים ומגמת שינוי, פרסום 563, מכון
ירושלים לחקר ישראל.

[/https://jerusalem.institute.org.il/publications/facts-and-trends-2021](https://jerusalem.institute.org.il/publications/facts-and-trends-2021)

קורן, ד' ואברהמי, ב'. (2017). בין ארדואן לכחול-לבן: מזרח ירושלים על פרשת דרכים.
השילוח, 4 : 75-97.

רון, י'. (2018). משילות חלולה: מערכת החינוך במזרח ירושלים. משפט וממשל יט (2-1) :
42-7.

רמון, א'. (2021). מגלים את מזרח ירושלים - התהליכים שהובילו שלינוי המדיניות
הישראלית ולהחלטת הממשלה 3790. מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 547.

שקדי, א'. (2003). מלים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תיאוריה ויישום. תל אביב: רמות.

Adoni, H., Caspi, D., & Cohen, A. A. (2006). *Media, minorities, and hybrid identities: the Arab and Russian communities in Israel*. Hampton Press.

- Ahmed, S. (1999). She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger' Passing through Hybridity. *Theory, Culture & Society*, 16(2): 87-106.
- Alayan, S. (2018). *Education in East Jerusalem: Occupation, political power, and struggle*. Routledge.
- Amzaleg, M., & Masry-Herzallah, A. (2021). Cultural dimensions and skills in the 21st century: The Israeli education system as a case study. *Pedagogy, Culture & Society*, 30(5), 765-785. doi:10. 1080/14681366.2021.1873170.
- Arar, K., Masry-Herzallah, A & Haj Yehia, K. (2013). Higher education for Palestinian Muslim female students in Israel and Jordan: Migration and identity formation. *Cambridge Journal of Education*, 43(1): 51-67.
- Arar, K., & Masry-Herzallah, A. (2014). Cultural Pluralism increases Difficulties in Learning Experiences yet Advances Identity Formation for Muslim Arab Female Students at Higher Education Institutions in Israel. *Journal of Applied Research in Higher Education*. 6(2), 325-341.
- Arar, K. & Masry-Herzallah, A. (2019a). Refugees in their own land: The challenge of managing a school in a Palestinian refugee camp in the divided city of Jerusalem. In K. Arar, B. Jeffrey & I. Bogotch (eds.), *Education, immigration and migration: Policy, leadership and praxis for a changing world*, (191-212). London: Emerald.
- Arar, K. & Masry-Herzallah, A. (2019b). The challenge of school leadership in a war zone: A Palestinian School in East Jerusalem. In R. Papa (ed.) *School Violence in International Contexts*, (37-55). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-17482-8_3
- Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (Eds.). (2019). *Multicultural education: Issues and perspectives*. John Wiley & Sons.

- Caligiuri, P., & Tarique, I. (2012). "International Assignee Selection and Cross-Cultural Training and Development." In *Handbook of Research in International Human Resource Management*, edited by G. K. Stahl, 2nd ed., pp. 302–322. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Carter, P. L. (2005). *Keepin'it real: School success beyond Black and White*. Oxford University Press.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Planning educational research. Research methods in education*. New York: Routledge.
- Creswell, J. W. (2014). *A concise introduction to mixed methods research*. SAGE publications.
- Deyhle, D. (1995). Navajo Youth and Anglo Racism: Cultural Integrity and Resistance. *Harvard Educational Review*, 65: 403-444.
- Erdreich, L., & Rapoport, T. (2006). Reading the power of spaces: Palestinian Israeli women at the Hebrew University. *City & Society*, 18(1): 116-150.
- Fraser, N. (2009). *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*. Cambridge. Polity Press.
- Gibson, M. A. (1988). *Accommodation without assimilation: Sikh immigrants in an American high school*. Cornell University Press.
- Kymlicka, W. (2017). Foreword, in: J, Banks (ed.), *Citizenship, education and global migration, implications for theory, research and teaching*. (xix-xxv). New York: American Educational Research Association.
- Marshall, C., & Rossman, G. (2012). *Designing qualitative research* (2nd ed.). Thousand Oaks, Cal: Sage Publications.
- Masry-Herzallah, A., & Razin, E. (2014). Israeli-Palestinian Migrants in Jerusalem: An Emerging Middleman Minority. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(7): 1002-1022.

- Masry-Herzallah, A., & Da`as, R. (2020). Cultural values, school innovative climate and organizational affective commitment: a study of Israeli teachers. *International Journal of Educational Management*, 35(2): 496-512. <https://doi.org/10.1108/IJEM-06-2020-0302>
- Masry-Herzallah, A. (2022). Effectiveness of online learning among graduate students: comparison between cultures. *European Journal of Educational Research*, 11 (3): 1582-1594. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.11.3.1581>.
- Nir, A. E. (2011). The emergence of hybrid role conflict in conflicting settings: A unique challenge for school leaders. *International Journal of Educational Reform*, 20(4): 343-360.
- Smith, D. C., Ito, A., Gruenewald, J., & Yeh, H. L. (2010). Promoting school engagement: Attitudes toward school among American and Japanese youth. *Journal of School Violence*, 9(4): 392-406.
- Sussman, N. (2000). The Dynamic Nature of Cultural Identity throughout Cultural Transitions: Why is Home not so Sweet. *Personality and Social Psychology Review* 4: 355-373.
- Valenzuela, A. (1999). *Subtractive Schooling: Issues of Caring in Education of U.S. Mexican Youth*. Albany: State University of New York Press.
- Yair, G., & Alayan, S. (2009). Paralysis at the top of a roaring volcano: Israel and the schooling of Palestinians in East Jerusalem. *Comparative Education Review*, 53(2): 235-257.
- Yazdiha, H. (2010). Conceptualizing hybridity: Deconstructing boundaries through the hybrid. *Formations* 1(1): 31-38.